

Кельдибеков А.К.

ФИСКАЛДЫК САЯСАТТЫН КУРАМДЫК ЭЛЕМЕНТТЕРИНИН РЫНОК ШАРТЫНДАГЫ ТҮЗҮЛҮШҮ

Кельдибеков А.К.

СТРУКТУРА СОСТАВНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

A.K. Keldibekov

THE STRUCTURE OF THE ELEMENTS OF FISCAL POLICY IN MARKET CONDITIONS

УДК: 631:37/19.05

Макалада фискалдык саясаттын өзгөчөлүктөрү жана курамдык элементтеринин рынок шартындагы түзүлүшү каралган.

The article discusses the structure features of fiscal policy and its elements in market conditions.

Тилекке каршы, кагаз жүзүндөгү фискалдык саясат менен практика жүзүндөгү фискалдык саясаттын ортосунда аябагандай чоң айырмачылык жатат. Ошондуктан өзүнүн фискалдык саясатын ишке ашыруу учурунда өкмөт башынан кечире турган спецификалык проблемаларды карап чыгуу зарыл.

Кабылдоонун үзүлүп калышы деп төмөндө жөнү инфляция башталган мезгил менен бул кубулуштарды аңдап-билүү жетишилген мерчемдин ортосундагы убакыт аралыгы айтылат. Экономикалык активдүүлүктүн келечектеги мүнөзүн алдын-ала так айтып берүү өтө эле кыйын иш. Кантсе дагы, "алдын-ала айтуучу көрсөткүчтөрдүн индекси" деген сыяктуу экономикалык болжолдоонун инструменттери экономиканын өнүгүү багыты туурасында жалпы түшүнүк бергени менен, бул мезгилде күч алган инфляция же төмөндөө тиешелүү статистикада ордун таап, ал аңдап-билингенче, көп учурда ортодон 4-6 ай убакыт өтүп кетет.

Көп учурларда фискалдык чаралардын зарыл экендиги аңдап-түшүнгөн мезгилдек тартып ал иш-чараларды иш жүзүнө ашырганга чейинки убакыттын ортосунда кыйла көп аралык орун аларын билебиз. Айрым учурларда фискалдык саясатты ондоптүзөөгө өкмөт ушунча көп убакыт кетиргендиктен, экономикалык кырдаал толугу менен өзгөрүп кетет да, сунуш кылынган фискалдык чаралардын таптакыр кереги жок болуп калат.

Булардан тышкары, өкмөт фискалдык чаралар жөнүндө чечим кабыл алган учурдан тартып бул чаралар өндүрүшкө, жумуш менен камсыздоого же болбосо баалардын деңгээлине таасирин тийгизе турган мезгилге чейин да убакыттын үзүлүшү орун алган болот. Эгерде салык ставкаларын кыйла тез аралыкта эле өзгөртүүгө мүмкүн болсо, ал эми коомдук иштерге болгон мамлекеттик чыгашаларды факт жүзүндө ишке ашыруу узак мөөнөттү пландаштырууну талап кылат, жана тиешелүү объекттерди курууга андан да көп убакыт коройт. Ошондуктан мындай чыгашалардын кыска мөөнөттөгү төмөндөөлөрдү жеңип чыгуучу каражат катарындагы пай-

дасы өтө эле чоң шектенүүлөрдү жаратары турган нерсе. Мына ушул сыяктуу проблемалардын айынан дискрециялык фискалдык саясат көбүнесе салыктарды өзгөртүүгө басым жасайт.

Сүрүп чыгаруу эффектинин маңызы стимулдаштыруучу (дефициттик) фискалдык саясаттын пайыздык салымдардын өсүшүнө жана инвестициялык чыгашалардын кыскарышына жардам бере тургандыгында, муну менен катар ал фискалдык саясаттын стимулдаштыруучу эффекттин басаңдатат же болбосо толугу менен жок кылат.

Айталык, экономика төмөндөө ахвалында турат дейли, бул учурда өкмөт дискрециялык фискалдык чараларга барып, мамлекеттик чыгашаларды көбөйтөт. Бул үчүн өкмөт дефицитти каржылоо максатында акча рыногуна чыгат. Мындай иш-чаранын соңунан жүрө турган акчага болгон суроо-талаптын өсүшү пайыздык ставкаларды жогорулатат, башкача айтканда, акчаны карызга алуунун баасын көтөрөт. Чыгашалар пайыздык ставкаларга карата тескери пропорционалдуу өзгөргөндүктөн, айрым инвестициялардан баш тартууга туура келет, же болбосо алардын сүрүп чыгарылышы мүмкүн.

Жогоруда сүрөттөлгөн логикалык схемага бирди-жарым адамдар гана шектенүү менен мамиле кылгандыгына карабастан, сүрүп чыгаруу эффективин масштабы абдан жандуу дискуссиялардын предмети болуп келаткандыгын жашырууга болбойт. Мисалы, айрым окумуштуулар жогорку деңгээлдеги жумушсуздуктун маалында сүрүп чыгаруу анчалык деле көп боло бербейт деп эсептешет. Бул көз-караштын рационалдык өзөгү мында турат: экономиканын төмөндөө мезгилинде мамлекеттик чыгашаларды көбөйтүүнүн эсебинен түзүлгөн стимулдар ишкерлерде эртеңки кирешелерди күтүүгө болгон үмүтүн күчөтөт, а бул болсо, инвестициялык чыгашаларды жасоого абдан маанилүү түрткү берет. Демек, инвестициялык чыгашалар сөзсүз эле түрдө кыскарбастан, тескерисинче, салык ставкасы өскөндүгүнө карабастан, алар көбөйүшү да мүмкүн.

Акча саясатын жүргүзүүчү өкмөттүк органдар дефицит аркасында жаралган акчага болгон кошумча суроо-талапты жабуу үчүн акча сунушун жетишерлик деңгээлде көбөйтүшү мүмкүн. Мындай учурда теңсалмактуу пайыздык ставкалар өзгөрбөшү керек жана сүрүп чыгаруу эффекти нөлде болууга тийиш.

Айрым экономисттер мына мындай теорияны сунуш кылууда: бюджеттик дефициттин чыгашалары жеке адамдардын жыйган-терген акчаларынын бир-

дей көлөмдө көбөйүшү менен жабылат. Саягы, элдер билет - бүгүнкү дефициттик чыгашалар акыраагы жүрүп алардын өздөрүнө, же болбосо урпактарына салыктардын көбөйүшү менен келип тиет. Ошондуктан алар мына ушундай кыйла жогорулатылган салыктар келер алдында өздөрүнүн жыйган-терген акчаларын көбөйтүшөт (күнүмдүк суроо-талаптарын, чыгымдарын азайтышат). Бюджеттик дефицит - чогултулган акчаларды мамлекеттик чыгымдоо - жеке адамдардын жыйган-терген акчаларынын көбөйтүүсүн жаратат. XIX кылымдын башында англиялык экономист Давид Рикардо тарабынан биринчи жолу сунушталган бул концепция "Рикардо эквиваленттүүлүгүнүн теоремасы" деп аталат. Бир кыйла формалдашкан тил менен айтканда, бул теорема - иштеп жаткан салыктарды көбөйтүү аркылуу каржылоодон ИДПга кандай чектелген таасир этүү болсо, карыздоо аркылуу дефицитти каржылоодон да дал ошондой таасир этүү болорун түшүндүрөт.

Мамлекеттик чыгашаларды көбөйтүүнүн же болбосо салыктарды азайтуунун эсебинен чыгашаларды өстүрүү - чогултулган акчалардын өсүшүнөн келип чыккан чыгымдарды азайтуу аркылуу жарым-жартылай же толугу менен компенсациялана тургандыгы көрсөтүлгөн. Ошондуктан, биргелешкен суроо-талап жана реалдуу ИДП, биз болжогондой болбойт, - көбөйбөйт. Фискалдык саясат таптакыр майнапсыз экендигин, же болбосо абдан алсыз экендигин көрсөтөт.

Фискалдык саясаттын татаалдыктары жана кемчиликтери жөнүндөгү биздин ой жүгүртүүлөрүбүз буга чейин тек гана суроо-талаптарга байланыштуу болуп келди.

Эми сунуштарга тийиштүү проблемаларга кайрылалы. Биргелешкен сунуштардын жогору кеткен ийри сызыгынын учурунда өндүрүштүн реалдуу көлөмүнө жана жумуш менен камсыздоого тийгизе турган стимулдаштыруучу фискалдык саясаттын потенциалдык таасири кайсы бир даражада инфляциянын айынан басаңдап калышы ыктымал.

Инвестициялоону камсыз кыла турган салык салуунун функциялары абстракттуу эмес, Алар иштелип чыккан программалар боюнча бул процессти ресурстар-акчалай камсыз кылуу милдеттерин аткарат. Бул тикелей мүнөздөгү байланыштар.

Өз кезегинде, экономикалык өсүш жана өндүрүштүн масштабдарын кеңейтүү салык талаасын кеңейтет жана кайтарылып көбөйтүлгөн ресурстардын келишин камсыздайт. Бул жалпы экономикалык динамикадагы кайтарылган байланыштар.

Фискалдык саясаттын чегинде («кирешелердин сызыгы») мамлекет бюджетке түшүүчү салыктык жыйымдарды гана эмес, башка дагы мүмкүнчүлүктөрдү да караштырат. Булар чет өлкөлүк мамлекеттердин жана акционердик коомдордун өкмөт ээлик кылган баалуу кагаздарынан түшө турган кирешелер, жана ошондой эле экономиканын реалдуу секторуна салынган «мамлекеттик капиталдан» алынуучу башка жыйымдар да болушу мүмкүн (5-сүрөттү караныз).

Фискалдык саясат

киреше		чыгаша	
Салык саясаты	Мамлекеттин капиталдык кирешеси	Чыгаша көлөмү	Чыгашалардын структурасы

Сүрөт 1. Заманбап фискалдык саясаттын негизги компоненттери

Ошентип, мамлекеттин фискалдык саясатында экинчи бир компонент - «кирешелердин сызыгы» пайда болот. Бул жерде мамлекет өздүк чыгашаларын жөнгө салууга жана оптималдаштырууга, өлкөдө жүрүп жаткан социалдык-экономикалык процесстерге оң таасир этүүгө умтулат.

Мамлекеттин фискалдык саясаты - колдонулуудагы мыйзамдардын негизинде тиешелүү функцияларды жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон финансы ресурстарын мобилизациялоо жана рационалдуу пайдалануу боюнча мамлекеттин бир максатка багытталган иш-чаралары.

Цивилизациялуу өлкөлөрдө фискалдык саясат иштелип чыккан теориялык концепцияларды эске алуу менен өлкөнүн парламенти тарабынан түзүлөт жана контролдонот да, өкмөт тарабынан, эң ириде - экономика министрлиги жана финансы министрлиги тарабынан ишке ашырылат.

Белгилүү болгондой, мамлекеттин экономикалык саясатынын негизги милдеттери болуп жумуш менен толук камсыздоону болтуруу, инфляцияны басыу, төлөм балансынын тең салмактуулугуна жетишүү, туруктуу жана узак мөөнөттүү экономикалык өсүштү камсыз кылуу эсептелет. Ошон үчүн бюджеттик-салык (же фискалдык) саясаты - социалдык-экономикалык өнүгүүнүн тиешелүү маселелерин чечүүгө багытталган: мамлекеттик чыгашаларды, салык салууну жана мамлекеттик бюджеттин жалпы ахвалын өзгөртүү боюнча өкмөттүн конкреттүү иш-чараларынын тутуму катарында сунушталат.

Заманбап мамлекеттин фискалдык саясатынын багыттары төмөндөгүлөрдөн көз каранды:

- улуттук экономиканын ахвалынан жана өндүрүштүк циклдин фазасынан;
- өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсү боюнча кабыл алынган улуттук концепциядан жана андагы коюлган милдеттерден;
- колдонулуудагы мыйзамдарга ылайык өкмөт иштетип жаткан укуктук коридордон;
- өлкөнүн демократиялашуу баскычынан жаиа граждандык коомдун өнүгүү деңгээлинен.

Заманбап фискалдык саясатты жүргүзүүнүн маанилүү шарты болуп - мамлекеттик бюджетти жыл сайын баланшташтыруу принцибинен баш тартуу болуп эсептелет (6).

Фискалдык саясат - мамлекеттик бюджеттин кирешелеринин жана/же чыгашаларынын чоңдуктарын өзгөртүүнүн жардамы менен экономиканы турукташтыруу максатында өкмөт тарабынан көрүлгөн чаралар, ошондуктан фискалдык саясатты айрым учурларда бюджеттик-салык саясаты деп да аташат.

Экономиканын циклдык термелүүлөрүн басаңдатууга багытталган ар кандай турукташтыруучу (антициклдык) саясаттыгы сыяктуу эле фискалдык саясаттын максаттары да төмөнкүлөргө багытталган:

- 1) туруктуу экономикалык өсүшкө;
- 2) ресурстардын толук кишке киргизилиши (биринчи кезекте циклдуу жумушсуздук проблемасын чечүү);
- 3) баалардын туруктуу деңгээли (инфляция проблемасын чечүү).

Фисктлык саясатта негизги эки компоненттин сөзсүз болушу керек деген сөз - салык салуунун тартибин өзгөртүү жана кирешелердин башка түрлөрүн тартуу менен катар эле мамлекеттик чыгашалардын структурасын өзгөртүүнүн эсебинен да мамлекеттин маневр жасоого мүмкүнчүлүгү кеңсеп дегендикти билдирет.

Фискалдык саясаттын стратегиялык максаты - улуттук экономикага оптималдуу таасир этүү жана ошондой эле туруктуу жана узак мөөнөттүү экономикалык өсүштү камсыз кылуу.

Адабияттар:

1. Господарчук Г.Г. Бюджеттик системага анализ: жергиликтүү жана регионалдык бюджеттерди бекемдөө проблемалары. // Финансы и кредит. 2006. - № 34.
2. Григорьянц И.П. Бюджет аралык тендештирүү механизмдеринин теоретикалык жоболору.//«Финаксы-кредиттик мамилелердин өнүгүшү жана проблемалары» илимий эмгектер жыйнагы. 25-чыг. Калининград: БИЭФ, 2004.
3. Горский И.В. Бюджет аралык мамилелер механизмдеги салык потенциалы.//Финансы 1999.-№6, - 27-30-б.

Рецензент: д.э.н., профессор Джумабаев К.Дж.